

Енхедуана и силата на словото

Антоанета Николова
ЮЗУ „Неофит Рилски“
anikolova@swu.bg

Enheduana and the Power of Word

Antoaneta Nikolova
SWU “Neofit Rilski”
anikolova@swu.bg

Резюме: Статията представя древната акадско-шумерска жрица и поетеса Енхедуана, смятана за първия автор в известната ни история, чието име е изрично посочено. Разглеждането се съсредоточава около силата на словото и нейното разбиране в древния свят, където божественото и земното са тясно преплетени. Обръща се внимание и на многозначната шумерска категория ме. Изтъква се, че за древната мисъл словото, особено свещеното ритуално слово, има творящо значение и може както да поддържа, така и да променя установения ред, а това придава особено значение на поетите, които могат да го владеят и изричат.

Ключови думи: Енхедуана, Инана, поезия, слово, ме.

Abstract: The article presents the ancient Akkadian-Sumerian priestess and poetess Enheduana, believed to be the first author in the known history whose name is explicitly stated. The research is centered around the concept of the power of the word and its understanding in the ancient world, where the divine and the earthly realms were closely intertwined. Attention is paid to the multi-meaning Sumerian category me as well. It is pointed out that for ancient thought the word, especially the sacred ritual word, had a creative meaning and could both maintain and change the established order, and this gave special importance to the poets who could rule and utter it.

Keywords: Enheduana, Inana, poetry, word, me.

Енхедуана (ок. 2285 – 2250? пр.н.е.) е върховна жрица от времето на акадския период на Месопотамската история. Тя е дъщеря на Саргон Велики, който обединява цялото Двуречие и създава Акадската държава. Саргон Велики е със семитски произход, но се опитва да съчетае традициите, които носи, с традициите на покорените шумерски градове-държави, „почита установените обичаи и изразява уважение към традициите на градовете, които покорява“ (Helle 2023: 116). Ето защо приема и почита шумерските богове и прави дъщеря

си жрица на важния за шумерите бог на луната Нана. Смята се, че „Енхедуана е била поставена в служба на лунния бог, точно за да консолидира връзките на акадската династия с традиционното шумерско минало във важния култов и политически център Ур“ (Winter 2010: 74). Самото име Енхедуана, с което тя става известна, е със шумерски произход и всъщност е обозначение на ролята ѝ на върховна жрица: „превежда се като върховна жрица (ен), която е украшение (хеду) на небето (ана). Думата „ен“ означава също „владетел“ или „господар“ и неговото двойно значение напомня за позицията на върховната жрица: тя по същество действа като владетел на своя храм. А в древен Ирак храмовете са били институции с голяма власт“ (Helle 2023: 104).

Енхедуана успешно изпълнява задачата за консолидиране и става една от най-значимите жени в историята. Смята се, че тя е първият автор, чието име е известно. В науката има доста спорове относно авторството на текстовете, които се свързват с нея. Според някои изследователи поемите, в които е назовано името ѝ, са създадени по-късно. Говори се и за възможността за преиначаване. Както посочва асириологът Уилфред Джордж Ламбърт, „древните постоянно са пренаписвали старите текстове, така че старите и новите стоят едни до други. Ние не знаем колко често при този процес старите думи са преинтерпретирани, за да съответстват на променените концепции“ (Lambert 1996: 2). Друг асириолог, Софус Хел, изтъква, че „авторството се е мислело като заплитане на стари нишки в нова тъкан: преоформеният материал може и да има дълга история, но поетът го подрежда според индивидуален замисъл и в това е авторовият принос“ (Helle 2023: 132). Както и да се разбира авторството на Енхедуана, неоспорим е фактът на нейното влияние и дори тези поеми да не са сътворени от нея в точно този вид, те несъмнено я представят като много значима фигура.

В статията си „Многото животи на Енхедуана“ филоложката Гина Константинопулос посочва, че тази древна върховна жрица има живо присъствие поне няколко пъти в историята на човечеството. На първо място е собственият ѝ живот през третото хилядолетие пр. н. е. „Въпреки че препратките към първия живот на Енхедуана са сравнително оскъдни, някои ключови факти са ясни: първо, Енхедуана е била личност със социално и религиозно, ако не и с политическо значение, позиция, свързана с положението ѝ на жрица на лунния бог, както и нейното потекло като дъщеря на Саргон. Второ, Енхедуана се свързва с шумерите, с южния град Ур и неговия значим култ и до известна степен със самия шумерски език“ (Konstantopoulos 2021, 59).

Следващото ѝ значимо присъствие е „повече от половин хилядолетие“ след първия ѝ живот и е свързано „с старовавилонските шумерски литературни текстове. В този живот тя е предполагаемият автор на редица подробни шумерски литературни творби, твърдения, които са съсредоточени върху следните три текста: Ninmešarra („Екзалтация на Инана“), Inninšagurra („Химн за Инана“), и „Храмовете химни“ (пак там). Творбите, приписвани на Енхедуана, са включени в каталога от текстове, които древните писари трябва да

усвоят. Те са еталон за изучаване както на шумерски език, така и на „писателското майсторство, което, макар и да не се постига лесно, все пак е постижимо“ (пак там: 62).

Третото присъствие на Енхедуана води началото си от 70-те години на миналия век, когато тя е издигната във феминистки символ в статията на антроположката Марта Уайгъл „Жените като вербални художници: реабилитиране на сестрите на Енхедуана“. В нея авторката посочва, че религиозно-литературните традиции са доминирани от мъжете и „твърде често изключват или пренебрегват жените. По ирония на съдбата обаче първият известен автор в световната (писмена) литература е жена – Енхедуана – дъщеря на Саргон Велики от Акад (ок. 2300 – 2230 г. пр.н.е.) и висша жрица на бога на луната Нана в Ур и бога на небето Ан в Урук в Шумер“ (Weigle 1978: 2). Както посочва Гина Константопулос, Уайгъл „ясно цели да постави Енхедуана като фигура на индивидуално и независимо авторство и нещо повече, образ, ако не и икона, на женската съпротива и сила“ (Konstantopoulos 2021 65).

Очертаващото се четвърто присъствие е свързано със съвременен прочит на традициите, залегнали в „собствената древна култура и история на Ирак“ (пак там: 72), а това според авторката едва ли е последното влияние, което има и ще има Енхедуана.

Фактът на непрекъснато подновяващото се възкръсване на една фигура, принадлежаща към древното минало, говори за нейната сила и значимост.

Няколко са посоките, в които може да се търси нейното влияние. От една страна, тя несъмнено е значима фигура в обществения и религиозния живот на древността. Второ, според познавачите на езика, произведенията, свързвани с Енхедуана, се отличават с истинско поетично и словесно майсторство, в тях има „безброй словесни игри..., шумерските оригинали... гъмжат от каламбури, игри на думи и двузначности“ (Helle 2023: XX). Трето, тя наистина представя силата на жената в един вече патриархален свят. И четвърто, в нейните произведения, както и във факти от живота ѝ, разкрити именно в тях, могат да бъдат открити идеите на нейното време за света и мястото на човека в него, а също така може да бъде разкрит собственият ѝ принос към тези идеи. Във всички тези аспекти на значението ѝ обаче се откроява значимостта, която тя придава на сакралното слово и на този, който го изрича. Тази сила на словото, едновременно заявена и проявена, в съчетание със заявката за авторово присъствие я правят открояваща се и запомняща се фигура.

Както посочихме, Енхедуана е поставена в ролята на върховна жрица, за да продължи вече съществуващи традиции. Тя обаче „е установена на древна служба от нов вид владетел и трябва да се покаже едновременно като пазител на традиции и начинател на промени“ (Helle 2023: 116).

Някои от промените са фиксирани в намерения „диск на Енхедуана“ – диск с релефно изображение на ритуално приношение и наблюдаваща го жрица. Според изследователите това не е новост: „ритуалното приношение служи да поддържа реда и културната приемственост“ (пак там). Новост е обаче, че на

обратната страна на диска е посочено коя е жрицата, която се грижи за ритуала. Надписът е доста повреден, но по това, което се е съхранило, и по по-късни преписи се установява, че той гласи: „Енхедуана, жрица на Нана, съпруга на Нана, дъщеря на Саргон, владетелят на света, изгради олтар в храма на Инана-Заза в Ур и го нарече Олтар, Таблицата на Небето“ (пак там: 113). Така за първи път жрицата вече не е безименна брънка в поредицата служителки на култа, а е назована, макар и не с нейното име, а с прозвището, съответстващо на нейното положение. При това в низходящ ред са посочени нейните позиции. На първо място тя е жрица на лунния бог. Това обаче я прави и земно възплъщение на неговата съпруга Нингал. Следващо по важност е положението ѝ като дъщеря на владетеля. След името и позициите ѝ се посочва действието, което именно тя е извършила – изградила е храм на богинята Инана и го е назовала. С това тя изявява личните си пристрастия. Както посочва Софус Хеле, „не е било необичайно жена, служеща като жрица на един бог (в случая Нана) да има лична отдаденост на друг (в случая Инана). Да си жрица не е означавало, както е днес, особено силна вяра в божеството, на което се служи“ (Helle 2023: 113).

В изброяването на позициите, отнасящи се до Енхедуана, както и в нейното действие, можем да видим своеобразни динамични връзки между противоположности, свързани от една страна с мъжкото и женското начало, а от друга – с божественото и земното, или човешкото. Така Енхедуана е определена в зависимост от позицията си спрямо представители, свързани с мъжката сила. Тя е означена като жрица и съпруга на бог и дъщеря на владетел., т.е. именно отношението ѝ към тези надарени с власт мъжки фигури е това, което я определя. От друга страна обаче е разкрита и собствената ѝ сила. Тя е тази, която води ритуала (при който останалите, изпълняващи фигури, са мъжки); тя е тази, която изгражда олтара; тя е тази, която го назовава. Нейните лични пристрастия я водят към съответните действия. Инана обаче е божеството покровител на Староакадската империя, империята на баща ѝ. Затова можем да се запитаме – от една страна доколко тези пристрастия са лични, а от друга – дали пък личните пристрастия на върховната жрица не са довели до издигането на Инана до тази водеща роля. Отговор на този въпрос могат да ни дадат химните, посветени на Инана, в които както ще видим, Енхедуана чрез собствената си възхвала към нея я дарява с най-голямата власт сред боговете.

Другата динамична връзка е между божественото и земното. Енхедуана е представена преди всичко чрез връзката си с божественото. Тя е закодирана в самото ѝ име, както и в позицията ѝ на жрица и съпруга на бога. Но тя също така е представена като дъщеря на земния владетел. Всъщност именно поради това, че е негова дъщеря, тя е и жрица. Тази връзка между земния и божествения статут по-късно ще прерасне в разбиране за божествеността на самия земен владетел.

Тези характеристики, отнасящи се към Енхедуана, имат явни паралели с характеристиките на богинята Инана, която Енхедуана е избрала за обект на своето преклонение. Според изследователите тази богиня възплъщава

характеристики, които синтезират противоположности и полярности. Така изследователката Ривка Харис твърди: „Инана-Ищар е както от женски, така и от мъжки пол. Текстовете непрестанно представят едновременно мъжките и женските черти и поведение на богинята. Тя може да бъде както състрадателна, подкрепяща и грижовна, така и напориста, агресивна и волева. Накратко, тя разчупва границите между половете, като възплъщава едновременно женственост и мъжественост (Haris 1991: 268). Освен това „Инана-Ищар разбива границите, които разграничават видовете, тези между божествено и човешко, божествено и животинско, човешко и животинско“ (пак там: 272), тя „обърква границите на статуса, на високото и ниското“ (пак там: 271). Тя е „лиминална фигура; тя е андрогинна, маргинална, двусмислена. Тя не е нито тук, нито там. Тя е между“ (пак там: 265). По този начин тя е „парадокс; тоест, тя възплъщава в себе си полярности и противоположности и по този начин ги надхвърля. Тя, казано по друг начин, е божество, което включва фундаментални и нередущурируеми парадокси. Тя представлява едновременно ред и безпорядък, структура и антиструктура“ (Haris 1991: 263).

Именно тази богиня, която символизира едновременно и любовта, и войната и възплъщава непримирими противоположности, е избраната от Енхедуана. Самата Енхедуана се намира също в гранично състояние. От една страна, тя е продължител на традиции, които спазва и почита, от друга страна, е и техен разрушител. Смята се, че тя е продължител на вековни жречески традиции, които баща ѝ заварва и уважава, но същевременно е носител и на друга култура и заявява по нов начин себе си.

Това е особено видно в химните, посветени на Инана. Те възхваляват Инана, но са и много съкровени и въвеждат идеята за лично общуване от вида Аз-Ти, общуване, в което превъзходството на божествената сила ясно е заявено, но това не прави по-малко значимо присъствието на тази, която владее силата на словото. Така „Химн за Инана“ започва, като говори за богинята в трето лице и изброява достойнствата ѝ:

*Именно тя управлява
боговете, тя подпечатва
техните укази“
(Химн за Инана)
Постепенно обаче обръщението става екзалтирано и лично:
„Ти казваш: Да бъде!
и великият Ан
не ти се противопоставя.
Твоего „Да бъде!“
се сбъдва.¹*

¹ Тук и по-нататък стиховете на Енхедуана са дадени според превода на Софус Хел (Helle 2023).

Особено показателен от гледна точка на личното присъствие е химнът „Екзалтация на Инана“. В него има много биографични моменти, свързани с изгнанието на Енхедуана и опита ѝ да си възвърне полагащото ѝ се място.

Първоначално Енхедуана се обръща към богинята в ролята си на жрица. Но това обръщане не е анонимно и безлично, не се подрежда в губещата се в още по-древно време верига от ритуални песнопения. Напротив, то е много лично. Енхедуана нарича богинята „моя владетелка“ и не просто я възхвалява, а изрично посочва, че именно тя, Енхедуана, извършва величаенето:

*аз ще ти изпея свещена песен;
аз ще пея за твоята сила;
за теб аз ще стъпя в моя свят дом.*

Така тя влиза в една динамична и диалогична връзка с богинята и ясно заявява собственото си присъствие: „Енхедуана говори на Инана и по този начин осигурява място за самата себе си в поемата“ (Helle 2023: 136). Тя се представя като служителка на Инана, но това е и начин да заяви самата себе си: „Аз съм Енхедуана, аз съм висшата жрица“. Заявявайки себе си, тя заявява и собствената си значимост. Бидейки върховна жрица, тя не е просто изпълнителка на поставени от традицията ритуали. Тя има своята важна роля. Чрез свещената песен, която именно тя пее, Енхедуана има силата да създаде нов ред и да изиска определени неща. Тя посочва, че богинята Инана е „родена да бъде второстепенна владетелка“. С делата си обаче тя е извоювала правото си да се назове по-могъща от всички:

*Колко далеч надмина ти
всички най-велики богове;
те докосват с устни
праха под теб.*

Със своята песен Енхедуана е тази, която утвърждава това постижение, песента ѝ „ служи като заклинателна рецитация за овластяване на богинята“ (Zgoll 2021: 21). Изричайки величието на Инана в слово, тя му придава допълнителна валидност:

*Нека това бъде известно!
Нека те знаят, че ти си
могъща като небесата.
Нека те знаят, че ти си
велика като земята!...
Аз ще пея за твоята ярост.*

В „Химн за Инана“ Енхедуана също ясно заявява:

*Инана, ти си могъща,
ти си величествена.
Моя господарке,
твоята мощ е провъзгласена,
нека тази песен
се изпълнява пред теб.
Тя е моето приношение
за теб: да провъзгласява
великата ти божественост
по земята.*

Енхедуана ясно осъзнава значението на своята песен и определя създаването ѝ като раждане:

*Владетелко, господарке! За теб
аз родих това.*

Както посочва Софус Хеле, в различните преписи на текста се срещат различни варианти на думата: в някои преписи терминът е „раждам“, в други – „създавам“, в трети – „изговарям“, а в четвърти – „освобождавам“, но и четирите значения се обединяват в смисъла за авторство, като различните писари акцентират върху различни негови аспекти (Helle 2023: 140). Във всички варианти силата на словото е ясно осъзната.

Показателни в това отношение са думите, с които завършват т. нар. „Храмови химни“. В края на последния от тях, посветен на Нисаба, покровител на писарите, учението и математиката, осъзнаването на новостта в изричането е ясно заявено:

*Тъкачка на таблицата беше Енхедуана.
О, мой владетелю! Роди се нещо,
което досега не е било раждано.*

Тук словесното творчество е оприличено на тъкане. Интересен е фактът, че това е така на много езици – например думите текст и текстил – и дори китайският йероглиф за каноничен текст, 經, съдържа знак за копринена нишка. Тук можем да си припомним, че в древните култури съдбата (свързана и с думата отсъждам, изричам гласно) също се преде и тъче.

В химните, посветени на Инана, това осмисляне на значението на произнесеното слово е открито много ясно. От една страна, чрез словата, които изрича в прослава на Инана, Енхедуана ясно показва убеждението си, че допринася за за-явяването и утвърждаването на мощта на богинята. От друга страна, в отговор тя очаква също така ясно заявено становище от Инана, с което

тя ще утвърди положението на жрицата. Така словото създава смисли, но чрез това има и силата да променя и дори да създава реалността.

Това разбиране до голяма степен е свързано с характерната за шумерската религия категория „ме“, чието тълкуване поражда много въпросителни. „Думата буквално означава „да бъда“, „да съществувам“, но се използва като съществително... изглежда, че **ме** се отнася до фундаменталните елементи на съществуването – това, което е“ (Helle 2023: 143). Руският изследовател Владимир Емельянов посвещава цяла монография на категорията и изтъква, че „в шумерския език глаголната основа на ме е „съм, явявам се“, т.е. пребивавам в някакъв облик, качество или статут“ (Емельянов 2009: 157). Ме е и многозначно, и множествено, и ме са „както абстрактни проявления, така и конкретни материалности“ (Cabrerá 2018: 58). Те се притежават и даряват от божествата, затова често се превеждат като „божествени сили“. Самите те са „тихи и инертни, но притежанието им дарява с космическа сила“ (Helle 2023: 144). Тази вътрешна сила, свързана с ме, е най-характерното за тази многозначна категория. Ме „най-общо означава вътрешна сила и енергия, потенция, идея, ритуал, инсигнии на ритуала, длъжност“ (Емельянов 2009: 173), „може да се интерпретира като воля за битие, стремеж на формата към самопроявление, свързано е с живота, силата, мъжкото начало, словото, образа“ (пак там: 175); „Трябва също така да се подчертае, че ме, като динамизиращи сили на космоса, са свързани с жизнеността и божествения ред и действат като контраобрази на смъртта (Cabrerá 2018: 61).

В текстовете на Енхедуана самата Инана е обозначена като „Владетелка на всички ме“. Всъщност това е оригиналното заглавие на химна, известен днес като „Екзалтация на Инана“. Химнът започва именно с това обозначение на Инана, което е същевременно и обръщение към нея.

От значение в разглеждания тук контекст е връзката на ме със словото. Истинското слово притежава ме, а когато притежава ме, то може да въздейства на космическия и дори на божествения ред. Като владетелка на всички ме Инана владее и силата на словото, а Енхедуана, свързана с толкова много нишки с нея, е надарена с тази сила и поради това думите ѝ са въздействащи и будят възмущение и днес.

Литература/References

Емельянов, В. В. 2009. *Шумерский календарный ритуал. Категория МЕ и весенние праздники*. Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение. (Emelyanov, V. V. 2009. *Shumerskij kalendarnyj ritual. Kategorija ME i vesennije prazdniki*. Saint Petersburg: Peterburgskoe vostokovedenie) [in Russian].

Cabrerá, R. 2018. The three faces of Inanna: An approach to her polysemic figure in her descent to the Netherworld. // *Journal of Northwest Semitic Languages*, 44, pp. 41-79.

Haris, R. 1991. Inanna-Ishtar as paradox and a coincidence of opposites. // *History of Religions*, 30 (3), pp. 261-278.

Helle, S. 2023. *Enheduana. The complete poems of the world's first author*. Yale: University Press.

Konstantopoulos, G. 2021. The many lives of Enheduana: Identity, authorship, and the world's first poet. In: K. Droß-Krüpe and S. Fink (eds). *Powerful women in the Ancient world. Perception and (self)presentation. Proceedings of the 8th Melammu workshop, Kassel, 30 January – 1 February 2019*, Münster: Zaphon.

Lambert, W. G. 1996. *Babylonian wisdom literature*, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.

Weigle, M. 1978. Women as verbal artists: Reclaiming the sisters of Enheduana. // *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 3 (3), pp. 1-9.

Winter, I. 2010. *On art in the Ancient Near East: From the third millennium BCE*. Leiden: Brill.